

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

УДК 94 (477.82+477.87) «15/16»

DOI: 10.24144/2523-4498.2(43).2020.217356

МУКАЧІВСЬКИЙ ЄПИСКОП СЕРГІЙ В МАЄТНОСТЯХ ОСТРОЗЬКИХ І ЗАСЛАВСЬКИХ ТА ЙОГО НЕВІДОМА МІСІЯ В КИЇВСЬКІЙ МИТРОПОЛІЇ ПЕРШОЇ ЧВЕРТІ XVII СТ.

Мороз Володимир Романович

кандидат історичних наук, науковий співробітник Інституту історії Церкви УКУ, Львів

E-mail: moroz.volodymyr@ucu.edu.ua

<http://orcid.org/0000-0002-0852-4285>

Стаття присвячена дослідженню діяльності мукачівського єпископа Сергія на теренах Київської митрополії в першій чверті XVII ст. На підставі аналізу білоруських, російських, румунських, угорських та українських джерел автор доводить, що в період, коли інформація про цього ієрарха відсутня в документах історичного Закарпаття, він перебував на Волині та Білорусі, де став одним з активних діячів антиунійного табору: спільно з іншими православними ієрархами підтримував ту частину Київської митрополії, яка не прийняла рішення унійного собору в Бересті 1596 р. і згодом залишилася майже без ієрархії. У розвідці встановлено, що місцем перебування Сергія на Волині був Степанський монастир св. Михайла. Володимир Мороз демонструє, як на практиці мукачівський єпископ користався підтримкою князів Острозьких і Заславських, причому не тільки православного мецената Костянтина-Василя Острозького, а й тих представників обох родин, які вже стали римо-католиками. Дослідник обґрунтовує думку про те, що Сергій наприкінці першої чверті XVII ст. якийсь час був фактичним керівником православної частини історичної Луцької і Острозької єпархії, отримавши відповідне призначення від єрусалимського патріарха Феофана III. Особливу увагу в розвідці присвячено розкриттю дійсного єпископського служіння мукачівського архієрея в Київській митрополії, зокрема призначення ігуменів монастирів у Погребищі й Дубні, затвердження статуту Мінського православного братства. З іншого боку, у статті підняте питання про зворотній вплив місії єпископа. Зокрема, висловлено думку, що саме завдяки Сергію в Мукачівську єпархію могли потрапляти видання острозького книговидавничого центру, в тому числі Острозька Біблія 1581 р. Окремо автор розглядає повідомлення джерел про візит посланців єпископа Сергія до московського царя у 1624 р. Таким чином представлено дослідження частково усуває дотеперішній брак інформації про названого єпископа, взаємозв'язки Мукачівської єпархії і Київської митрополії у вказаний період і, зрештою, про способи збереження порядку і врядування православною частиною історичної Київської митрополії у період від Берестейської унії і до встановлення православної ієрархії у 1620 р.

Ключові слова: Київська митрополія, Мукачівська єпархія, Православна Церква, Берестейська унія, мукачівський єпископ Сергій, князі Острозькі, князі Заславські, Закарпаття, Волинь.

Постановка проблеми. Історія Мукачівської єпархії та її зв'язку з Київською митрополією є малодослідженою темою. Особливо це стосується періоду до того, як Мукачівська єпархія стала унійною, тобто до першої половини XVII ст. Детальному і всебічному вивченню цієї теми перешкоджала низка об'єктивних і суб'єктивних причин. Дійсно, у XIX – значній частині XX ст. фонди численних архівів і бібліотек були недоступні для багатьох дослідників, але вони відкриті тепер. З іншого боку на вивчення історії Закарпаття загалом і його церковної історії зокрема значний вплив мали політичні обставини, передусім тривале іноземне домінування в цьому українському краї, намагання угорських політичних та інтелектуальних еліт ізолювати закарпатських українців від решти народу і перетворити їх в окремий маленький етнос. Закономірно, що ізоляціоністський і краєзнавчий підходи до історії Мукачівської єпархії, відсутність волі залучати до вивчення її минулого документи з-поза меж історичного Угорського королівства, ігнорування і замовчування цих джерел здатні суттєво перешкодити пізнанню історії.

Слід відзначити те, що й дослідники історії Київської митрополії також досі не вділили належної уваги на інформацію джерел щодо участі в її житті діячів Мукачівської єпархії. Загалом Мукачівську єпархію надзвичайно мало враховують як важливий фактор історичних процесів у Київській Церкві. Безсумнівно, що вивчення цього питання може сприяти не тільки уточненню низки сюжетів минулого, а й відкриттю нових сторінок церковної історії. Одним з прикладів того, що розуміння історичних процесів вимагає врахування названих факторів, є діяльність мукачівського єпископа Сергія не тільки на Закарпатті, а на ширших теренах історичної Київської митрополії, зокрема у володіннях князів Острозьких і Заславських на Волині, а також у Білорусі в першій чверті XVII ст.

Аналіз досліджень і публікацій. Вивченню зв'язку Мукачівської єпархії з Київською митрополією на рівні джерел присвятила увагу низка дослідників. Серед авторів, що зробили внесок у розкриття цієї тематики, передусім шляхом залучення нових і аналізу відомих документів, виділяється спадщина о. Йоаннікія Базиловича,

ЧСВВ [Basilovits, 1799], о. Олександра Барана [Baran, 1960], Антонія Годинки [Hodinka, 1911], о. Івана Дулишковича [Дулишковичъ, 1877], о. Міхала Лацка, Ті [Lacko, 1976], о. Михайла Лучкая [Лучкай, 2000], о. Атанасія Пекаря, ЧСВВ [Пекар, 1967], Євгена Перфецького [Перфецький, 1917; Перфецькій, 1915], Олексія Петрова [Петровъ, 1905]. З їх публікацій черпаємо також згадки і коментарі про діяльність мукачівського єпископа Сергія загалом, зафіксовані у документах історичного Закарпаття й держав, до яких воно входило. Із пластів румунської історіографії важливими для цієї статті стали результати дослідження Ніколае Йорга [Iorga, 1908] і Олександра Штефулеску [Ștefulescu, 1909]. Натомість сучасна наукова історіографія досі не зробила якогось значного внеску в опрацювання відповідних джерел і витлумачення даної теми. Постать єпископа Сергія залишається на далеких маргінесах досліджень.

Але акти, створені на південно-західних схилах Карпат, в тому числі ті, що тепер зосереджені у фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) [напр., ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 6; Там само, спр. 36; Там само, спр. 37], є тільки частиною джерельної бази, а відтак вчені, які в силу різних обставин користувалися виключно ними, не могли повною мірою описати діяльність мукачівського єпископа на північний схід від Карпат, бо в ті роки, в які згадки про Сергія зникають у джерелах Закарпаття, вони з'являються в джерелах, що походять з Волині, Білорусі і Московського царства. Саме тому для опрацювання обраної теми засадничо важливими стали писемні пам'ятки з Київської митрополії і праці дослідників її минулого. Серед авторів, роботи яких є важливими для поточної статті, вирізняються розвідки Михайла Максимовича [Максимовичъ, 1850; передрук: Максимовичъ, 1877], Володимира Александровича [Александрович, 2006], Михайла Коссака [Коссакъ, 1867] Ігоря Мицька [Мицько, 1990], Платона Карашевича [Карашевичъ, 1855], о. Антонія Петрушевича [Петрушевичъ, 1874]. Окремо слід виділити праці Томаша Кемпи [Кемпа, 2010], Леоніда Тимошенка [Тимошенко, 2009] і Казимира Тишковського [Tyszkowski, 1925], присвячені аналізу діяльності та зовнішніх зв'язків князя Костянтина-Василя Острозького та його оточення.

Джерельну базу дослідження в цій його частині формують матеріали фондів Центрального державного історичного архіву України в Києві (ЦДІАК) [ЦДІАК, ф. 223, оп. 1, спр. 668], Центрального державного історичного архіву України у Львові (ЦДІАЛ) [ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770; Правда про унію, 1981, с. 45–49] Російського державного архіву давніх актів (Російський государственный архив древних актов – РГАДА) [ф. 52, оп. 1, спр. 5; Ковальский, 1979, с. 38; Русская историческая библиотека, 1875] публікації історичних джерел у Волинських та Мінських єпархіальних відомостях ХІХ ст. [Матеріали для історії православної Церкви вь

Минской епархії, 1870; Переговській, 1880; Сендульський, 1882]¹.

Мета. Стаття присвячена дослідженню діяльності мукачівського єпископа Сергія на теренах Київської митрополії в першій чверті ХVІІ ст. **Завданнями** дослідження є: аналіз повідомлень джерел про тривалі поїздки цього ієрарха за межі своєї єпархії і його перебування в Степанському монастирі на Волині, а також у Білорусі; вивчення зв'язку названого архиєрея з рідинами Острозьких і Заславських; опис його діяльності, як одного з представників антиунійного табору у Київській митрополії в поберестейський період.

Виклад основного матеріалу. В статті «Унійні змагання в Мукачівській єпархії під впливом Київської митрополії часів Іпатія Потія та Йосифа Веляміна Рутського», опублікованій в «Науковому віснику Ужгородського університету», серія Історія у 2019 р., я в загальних рисах описав позицію й діяльність мукачівського єпископа Сергія (1600 – 1620-ті). В цій роботі висловив думку, що *«можна вести мову про те, що мукачівський єпископ у своїй діяльності вагався [щодо унійної ідеї] і, що цілком можливо, орієнтувався на досвід сусідів-єпископів зі Львова та Перемишля Гедеона Балабана й Михайла Копистенського, котрі не прийняли унії в Бересті»* [Мороз, 2019, с. 81]. Подальші пошуки в цьому напрямку дозволяють підтвердити і уточнити наведену тезу. Більше того, їх результати вже тепер дають можливість вести мову про єпископа Сергія як одного з активних діячів у Київській митрополії, який належав до опозиційного до унії табору і підтримував його сили в період, коли та частина митрополії, яка не прийняла Берестейську унію 1596 р., майже залишилася без власної ієрархії.

Монах, а в 1592 – 1597 рр. ігумен Тісманського монастиря у Трансильванії, що в теперішньому повіті Горж на південному заході Румунії, Сергій здійснював єпископське служіння на мукачівській кафедрі в складний період як в релігійному, так у політичному відношеннях. Він був волохом (румун) за національністю, наступником єпископа Петронія, якого в період між серединою червня і вереснем 1600 р. скинув волоський воєвода Михайло Хоробрий, на короткий час об'єднавши Волощину, Молдавію і Трансильванію в одну державу [Iorga, 1908, с. 224–225; Lacko, 1976, 54–55]. Втім, відзначивши це, о. Міхал Лацко, як перед тим Ніколае Йорга, явно перебільшив румунський національний чинник у призначенні та діяльності самого Сергія, який мав добрі стосунки і з угорськими трансильванськими володарями, а також упродовж всього свого служіння був відомий передусім як руський єпископ [про це див.: ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 2, 3; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 42–44; Лучкай, 2000, с. 242, 245; Hodinka, 1911, с. 51–52]. Зрештою, варто враховувати те, що патрон ієрарха воєвода Михайло підтримував зв'язки з

¹ Принагідно хочу висловити щире вдячність колегам історикам Вірі Ченцовій за матеріали з РГАДА і Богданові Березенку за вказівку на випуск Мінських єпархіальних відомостей з публікацією акту заснування братства.

князем Костянтином-Василем Острозьким, і це могло стати важливим підґрунтям для знайомства єпископа Сергія з оточенням цього магната [про це див.: Кемра, 2010, с. 91; Tyszkowski, 1925; Мицько, 1990, с. 56]. Пам'ять про румунського правителя тривалий час жила в колі острозьких інтелектуалів, і одним з її виразів стала поема «Історія Михайла Хороброго» авторства Георгія Паламіда 1607 р. [Legrand, 1881, с. LXXX–LXXXIII, 183–230].

Після того, як восени 1600 р. воєвода Михайло втратив контроль над теренами, до яких входила Мукачівська єпархія, а в 1601 р. був убитий при повстанні бояр, Сергій лишився єпископом і змушений був постійно шукати підтримку світських володарів. Ускладнювало його служіння також тривке протистояння між протестантами й католиками, що вилилося у повстання Стефана Бочкая 1604 – 1606 рр. та Гавриїла Бетлена 1619 – 1626 рр. Тож ієрархові доводилося лавірувати між опонуючими таборами.

Серед тих, хто сприяв Сергієві, бачимо архикнязя Матвія Габсбурга, тодішнього керівника підконтрольної Габсбургам частини Угорського королівства (1601), капітана Угорського королівства Фердинанда з Гонзаги (1601), начальника Хустського замку Томаша Кенді (1604), трансільванського князя Стефана Бочкая (1606), молдавського воєводу Симеона Могилу, претендента на трансільванський княжий трон, керівника Хустського замку і жупана Валентина (Балінта) Другета (1607), графа Симеона (Сигізмунда) Форгача (1616), який у 1618 о. став палатином Угорського королівства у складі імперії Габсбургів [ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 6, арк. 2–2зв.; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 36, арк. 1; ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 37, арк. 1–2; Basilovits, 1799, ч. 1, с. 40–44; Hodinka, 1911, с. 43–52; Дулишковичь, 1877, с. 78–81; Лучкай, 2000, с. 242, 244–245]. Відповідні документи були опубліковані по декілька разів і назагал відомі історикам Мукачівської єпархії. Як відзначав Євген Перфецький, «[...] Изъ данныхъ, которыя имѣются въ нашемъ распоряженіи, мы модемъ только заключить, что этотъ епископъ положительно не можетъ остаться долго на мѣстѣ, бросающъ во всѣ стороны за защитой отъ притѣсненій его протестантами» [Перфецький, 1915, с. 50]. Архимандрит Василій Пронін також раціонально зауважив, що в житті єпископа Сергія чудовим є багатство захисних грамот, але вже з цього багатства захисників можна зробити висновок, що його життя не було спокійним [Пронін, 2009, с. 187].

Низку припущень про долю єпископа Сергія серед дослідників історії Церкви на Закарпатті викликала пауза у згадках про нього в місцевих документах за період 1607 – 1616 рр. Можна було б підозрювати, що ці акти були втрачені згодом, але й, наприклад, список документів архіву Мукачівської єпархії з 1720-х рр. їх не містить, хоча там є документи давніші і пізніші [ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 6, арк. 2–2 зв.]. Варто констатувати, що розмаїття думок, висловлених з приводу такої паузи, досі не привело до визначення дійсних її причин. Так, український і словацький історик Євген Перфецький вважав, що ієрарх, зазнаючи перешкод у

служінні з боку світських володарів – перейшов до Грушівського монастиря під покровительство роду Могила [Перфецький, 1917, с. 23]. Антоній Годинка, о. Олександр Баран і о. Атанасій Пекар тільки зазначали, що Сергій урядовав єпархією «*кількома наворотами*»: з перервою, передусім на час, коли Мукачівською домінією у 1606 – 1612 рр. володів Франциск Магочі [Baran, 1960, с. 53; Пекар, 1967, с. 193, 195]. Тобто, ці вчені, з огляду на брак доступних джерел з-поза краю, обмежилися пошуком внутрішніх причин відсутності звісток про ієрарха у вказаний період. Що цікаво, в документах, опублікованих Годинкою, взагалі йдеться про те, що за часів Магочія двоє єпископів були прогнані з Мукачівського монастиря [Hodinka, 1911, с. 98, 122, 126]. Але про деталі названих подій ці акти мовчать. У свою чергу, о. Лацко, схильний розглядати історію Мукачівської єпархії ізольовано від Київської митрополії, взагалі заперечував, що в правлінні Сергія була перерва, а також те, що владику перебував у Речі Посполитій якийсь значимий період [Lacko, 1976, с. 57].

Міхал Лацко вважав, що Сергій остаточно покинув єпархію приблизно у 1619 р., бо вже у 1620 р. трансільванський князь Гавриїл (Габор) Бетлен призначив для комітатів Земплин, Шариш, Абауй і Мараморош грецького архієпископа Єремію, який був перед тим митрополитом Пелагонії і Перлату. І вже тут о. Лацко сам собі перечить, бо вказує, що Єремія так і не зайняв мукачівську катедру [Lacko, 1976, с. 57]. Зрештою, й раніше були періоди, коли позиція Сергія на мукачівській катедрі ставала дуже непевною. Так, у 1610-х рр. граф Юрій (Георгій) III Другет де Гомоннай – землевласник не тільки на Закарпатті, а й у Галичині, як засвідчував київський унійний митрополит Йосиф Велямин Рутський «...вакував на Мукачівське і Марамороське єпископства в Угорщині нинішнього о[тця] перемишльського владику...» Атанасія Крупецького [Мицик, 2001, с. 469]. Останній призначив своїм офіціалом в Мукачівській єпархії одного зі священників Перемиської єпархії: Софронія (грека – Гречина, з чого вийшло пізніше прізвисько Речко). Цей Софроній самочинно проголосив себе єпископом і був прогнаний володарем Мукачівської домінії 1612 – 1622 рр. Миколаєм Естергазі [Baran, 1960, 53; Мицик, 2001, с. 469; Пекар, 1967, с. 24]. Натомість Естергазі призначав єпископами різних священників молдавського походження, які, проте, не втримувалися на катедрі [Baran, 1960, с. 54; Hodinka 1911, с. 127]. Софроній відомий у документах 1614, 1620 і 1629 рр. В останньому випадку він перебував уже знову в Галичині, висвятив там на священника якогось неосвіченого селянина в Раві-Руській і був суспендований митрополитом до сповнення покути за порушення церковної дисципліни [Мицик, 2001, с. 469; Пекар, 1967, с. 193–194].

Ігор Мицько, посилаючись на «Сводную галицко-русскую лѣтопись» о. Антонія Петрушевича, писав: «Очевидно про нього [Сергія – В. М.] йдеться в листі Папи римського за 1616 р. до протектора православ'я на Перемишльщині Я. -Ф. Гербурта.

Павло V висловлював своє невдоволення з приводу того, що останній «тримає в себе руського єпископа, що втік з закарпатських країв» [Мицько, 1990, с. 111]. Насправді з праці Петрушевича видно, що згаданий закид засновнику Добромільського монастиря Гербуртові робив не папа, а перемиський римо-католицький єпископ Станіслав Сецінський (іноді пишуть Сетинський), що сприяв унійній місії єпископа Крупецького в Красному Броді на Спішу [Пекар, 1967, с. 24; Петрушевич, 1874, с. 424–425]. Позаяк відомо, що Сергій тільки на 20 квітня 1616 р. отримав захисну грамоту від графа Форгача і втікати не мав потреби, а натомість утікачем був саме Софроній, а перед ним, ще у 1600 р., Петроній, то лист єпископа Сецінського має стосуватися другого чи третього з них, а не першого.

Також низку питань щодо безперервності єпископського служіння Сергія на Закарпатті ставить документ 1618 р., яким головний капітан сатмарської фортеці (тепер Сату-Маре в Румунії) і управитель верхньої Угорщини граф Андраш Довці призначив візитатором для волохів Сатмарського комітату ігумена Євтимія (Євтихія), висвяченого ще мукачівським єпископом Іларіоном – одним з попередників Сергія [Лучкай, 2000, с. 236–237; Hodinka, 1911, с. 52–53].

За інформацією о. Михайла Лучкая, яку повторили о. Іван Дулишкович і архим. Василій Пронін, Сергій помер у 1623 р. [Дулишкович, 1877, с. 81; Лучкай, 2000, с. 245; Пронін, 2009, с. 187]. Ніколае Йорга, а відтак о. Лацко писали, що цей ієрарх через Річ Посполиту перейшов до молдавського господаря 1623 – 1626 рр. Раду Міхні, а відтак приблизно у 1626 р. перебрався до монастиря в Тісмані, де знову був обраний ігуменом і, вочевидь, помер приблизно у 1629 р., бо тоді ігуменом був вже інший чернець [Jorga, 1908, с. 225–226; Lasko 1976, с. 58; Ștefulescu, 1909, с. 303, 305]. Проте Євген Перфецький, посилаючись на дослідження Йорги і наразі недоступну мені дисертацію Шандора Ціпле 1910 р., відзначав, що Сергій ще у 1633 р. сповняв архипастирські обов'язки, перебуваючи в Грушівському монастирі [Перфецький, 1917, с. 23; Перфецький, 1915, с. 52; Cziple, 1910]. Втім, у Йорги насправді не сказано, що Сергій у 1633 р. перебував у Грушеві.

Отож досі не вирішене питання того, як розуміти прогалину 1607 – 1616 рр., коли про мукачівського єпископа в його єпархії маємо тільки недатовану точно згадку в річних листах Товариства Ісусового за 1613 – 1614 рр. [Litteræ Societatis Iesu annorum duorum, 1613, et 1614, с. 148]. Вочевидь, відштовхнувшись від цього або подібних повідомлень єпископ Юліан Пелеш і писав у своїй книзі, що Атанасію Крупецькому не вдалося здобути Сергія для унійної справи [Pelesz, 1881, с. 123]. З іншого боку, навіть на цей явний виклик у свій бік: унійну акцію Крупецького за підтримки Другетів, Сергій не відповів якимись діями. Таким чином, джерела з історичного Закарпаття наводять на думку, що за правління цього ієрарха були часи, коли він справді був відсутній у своїй єпархії. Але далі

інформація, що міститься в них, не прояснює ситуацію.

У згаданій статті 2019 р. я вже аналізував можливість поїздки єпископа Сергія на Русь, відповідно до виданої о. Лучкаєм записки бенедиківського священника з 1603 р., у світлі слів о. Ігнаца Рата про висвячення Сергія митрополитом Іпатієм Потієм і критики цих думок з боку о. Лацка. До цього хіба слід додати, що Ніколае Йорга не піддавав сумніву місію Сергія до Києва [Jorga, 1908, с. 225]. Тепер, на тлі недомовок і мовчання джерел Закарпаття, черга розглянути згадки про наступні поїздки мукачівського владики Київською митрополією.

Отож, у 1840-х рр. дослідник історії Волині протоієрей Афанасій Лотоцький віднайшов в архіві Почаївської лаври інвентар Степанського монастиря, написаний 11 березня 1627 р. тамтешнім управителем Адамом Злотолинським і Вацлавом Вишетравським з нагоди передачі цієї обителі під управління луцькому православному єпископові Ісаїєві Борисиковичу. Останній і поставив під документом свій підпис. Тут слід деталізувати, що Степанський монастир св. Михаїла стояв над рікою Горинню в колишньому Луцькому повіті, за сучасним адміністративним поділом України – в Сарненському районі Рівненської області. Ця обитель, відома у документах із 1572 р., виникла у володіннях і діяла під патронатом князів Острозьких. У 1627 р. Горинь змінила русло і розмила береги разом з монастирськими будівлями [Максимович, 1850, с. 46–48; Сендульський, 1882, с. 1140]. З іншого боку, відомо, що у 1628 чи 1629 р. цю монашу обитель передав унійній Церкві князь Олександр Заславський [Правда про унію, 1981, с. 45]. Тож стихія у 1627 р. не знищила монастир цілковито.

Інвентар Степанського монастиря 1627 р. містить 17 регест листів князя Костянтина Василя Острозького з 1572 – 1607 рр. та семи листів його сина князя Януша Острозького з 1609 – 1620 рр. У регестах знаходимо інформацію про князівські надання і привілеї монастирю і єпископам, які в ньому проживали. Так, у регестах під номерами 20–22 знаходимо інформацію про мукачівського єпископа:

«20. List x[ięcia] j[ego] m[ości] p[ana] krakowskie[g]o pod dato roku 1610 j[ul]ia d[nia] 9 Wałowiczach do Bogdana starosty u do Kmity burgrabie[g]o pisany, aby oycu władcy mohaczowskiemu we wszystkim wedle listuw sławney pamięci x[ięcia] j[ego] m[ości] p[ana] woiewody kiiowskiego przy nadaniach zachowali y oddawali.

21. List x[ięcia] j[ego] m[ości] p[ana] krakowskiego przywatny do władki mochaczewskie[g]o pisany w teyże rzeczy tegoż roku 1610 j[ul]ia d[nia] 9 w Wałowiczach.

22. List x[ięcia] j[ego] m[ości] p[ana] krakowskiego przywatny do oycy władki mochaczewskie[g]o pod dato roku 1609 nowembr[a] d[nia] 26 w Ostrogu co mu wszystko spelna wedle funduszów oddać obiecuie» [Александрович, 2000, с. 440–441].

На ці дані звернув увагу і використав їх відомий український історик і перший ректор Київського університету Михайло Максимович. У 1850 р. він опублікував розвідку «О городѣ Степанѣ», яка була згодом передрукована у зібранні творів вченого [Максимович, 1877, с. 385–390]. Оскільки список інвентаря відсутній в колишньому архіві Почаївської лаври, який в радянські часи забрали до фондів Державного архіву Тернопільської області (ДАТО), але наявний у ф. 223 ЦДІАК, то можна припустити, що документ передали у користування Максимовича в Київ. Відштовхуючись від інвентаря, цей вчений писав про мукачівського та інших єпископів у Степані таке:

«Съ 1599 года въ Степаньской обители являются православные митрополиты и епископы. В этомъ году князь Константинъ Константиновичъ водворилъ въ своемъ монастырѣ митрополита Луку, который и находился здѣсь около трѣхъ лѣтъ. Конячно, это былъ тотъ бѣлградскій митрополитъ Лука, который вмѣстѣ съ княземъ защищаль православіе на Брестскомъ соборѣ. На мѣсто Луки, въ 1603 году, поступилъ въ Степанскій монастырь Іеремія, митрополитъ пелагонскій. Въ 1606 году настоятельствовалъ здѣсь епископъ, не названный по имени, можетъ быть, тотъ самый владыка мокачевскій, который находился въ Степаньскомъ монастырѣ 1610 года. Не одно ли это лицо съ епископомъ Амфилохіемъ? Или же то былъ другой владыка изъ Руси Закарпатской?» [Максимович, 1850, с. 48].

Білгородський митрополит Лука з цитати – учасник Берестейського антиунійного собору 1596 р. Він згаданий серед учасників цієї події у творі «Апофазис»: «*Lukasz, metropolita beligradski patriarszego thronu Konstantynopolskiego dekretując wespół z świętym synodem, podpisałę się*» [Памятники, 1903, с. 373].

Як «білгородський» цей ієрарх мав би походити з Белграда – столиці Сербії або з Альба-Юлії (Білгород) у Трансільванії, тепер Румунія. Втім, такого митрополита у списках тогочасних ієрархів знайти не вдалося, а латинський парох Острога у своїй хроніці 1620 р. писав про нього: «*Pik 1618. Смерть владыки дорогобузького. Лука Сербин, що величався митрополитом білгородським, в Дорогобужі [...] Прибув як чернець, який заїхав в ці краї задля певних пожертв. [...] Посівши дорогобузьке архимандритство, почав величатись митрополитом, хоч жодного права на такий великий сан ні від кого не мав*» [цит. за: Мицько, 1990, с. 98]. З огляду на згадане повідомлення про смерть Луки у 1618 р., не був він і волоськими (угровлаським) митрополитом Лукою Кіпріотом, який жив до 1629 р. Тож питання його особи потребує детальнішого вивчення в окремому дослідженні, тим паче, що цей церковний діяч – одна з ключових постатей церковної історії у перше двадцятиліття XVII ст. на Волині.

Єпископ Амфілохій відомий також тільки з «Апофазису», чому не слід дивуватися з огляду на часті зміни єпископів і претендентів на катедру в Мукачеві на межі XVI – XVII ст. Цього

мукачівського єпископа, за «Апофазисом», на соборі представляв архимандрит афонського монастиря св. Пантелеймона Матвій: «*Mateusz archimendryta manastyrza ś. Panteleymona z Świętej gory, za roskazaniem wielebnego Amfilohya, episkopa mukackiego, patriarszego thronu Konstantynopolskiego, dla trudności iego, dekretując [wespół] z świętym synodem, podpisałę się*» [Памятники, 1903, с. 373]. Як бачимо, тут прямо названо Мукачівську єпархію, як підлеглу юрисдикції Константинопольського патріарха, як і вся Київська митрополія. Першим з сучасних дослідників на представництво Мукачівської єпархії на соборі Київської митрополії в Бересті звернув увагу Сергій Шумило [напр.: Шумило, 2016, с. 53, 56].

Щодо митрополита Єремії пелагонського, то це той же ієрарх, якого, як подано вище, у 1620 р. Гавриїл Бетлен призначив єпископом для комітатів Земплин, Шариш, Абауй і Мараморош. Явно, що митрополит Єремія і єпископ Сергій – з одного табору, а тому навряд чи можна однозначно розглядати Єремію як опонента Сергія у 1620 р. До слова, Єремія до 1620 р. перебував якраз у Степанському монастирі [Мицько, 1990, с. 46]. Поки можна тільки припустити, що Гавриїл Бетлен, прийшовши до влади у Трансільванії і піднявши повстання проти Габсбургів, не прийняв Сергія; і Єремія був кандидатом того ж антиунійного табору не на шкоду Сергію, а для того, щоби не допустити проунійного кандидата. Проте новим єпископом Бетлен, як володар Мукачівської домінії, у 1623 р. йменував на катедру єпископа Петронія. Поширеною є думка, що сталося це за сприяння митрополита Йосифа Веляміна Рутського за посередництвом шляхти [Пекар, 1967, с. 26].

Окремо слід розглянути припущення Максимовича, що мукачівський єпископ міг перебувати у Степані також у 1606 р. Вчений мав певні підстави так говорити, бо в реєстрі №20 з листа 1610 р. йдеться, що мукачівському єпископові слід надавати все, як раніше постановив покійний уже князь Костянтин-Василь Острозький. Водночас у реєстрі №14 з давнішого листа 1606 р. записано: «*List x[iącia] [jego] m[ości] p[ana] wojewody kiiowskie[g]o pod dato roku 1606 7-bis d[nia] 17 w Kruszeu do p[ana] Świętzczyńskiego, aby bojatynowicz Jacko drzewa bartne wszystkie monastyrskie pozawodził u poukazywał ouci episkopu*» [Александрович, 2000, с. 440]. У сусідніх реєстах з інвентаря, вже без згадок про єпископа, йдеться про різні привілеї для монастиря, зокрема десятину збіжжя від залежних селян і захист монастирських лісів [Там само]. З цього зрозуміло, що приблизно у жовтні чи листопаді 1606 р. в Степанському монастирі з'явився новий єпископ. І після того у 1610 р. не згаданий ніхто інший, але саме мукачівський ієрарх.

Публікуючи інформацію інвентаря Степанського монастиря, Максимович також лаконічно витлумачив її загальну значимість для розуміння церковної історії першої чверті XVII ст.:

«[...] для історії важно и ново здѣсь то, что въ Степаньскомъ монастырѣ имѣли свое пребываніе задунайскіе митрополиты и закарпатскіе епископы

въ ту именно пору, когда православная митрополія Кіевская была без своего митрополита; а за смертью Гедеона Балабана львовскаго (въ 1607 году) и Михаила Копыстенскаго перемышльскаго (въ 1612 году), оставалась уже безъ епископовъ» [Максимович, 1850, с. 48].

У тексті вченого помилково вказано, що єпископ Копистенський помер у 1612 р., хоча насправді це сталося в 1610 р. І це ще більше актуалізує значимість перебування Сергія на Волині того року. Справді, по смерті Копистенського єдиним православним єпископом лишився його наступник на перемиській кафедрі Єремія Тиссаровський, якого призначили на катедру після обіцянки прийняти унію. Тож Максимович раціонально підсумовує, що Степанський монастир завдяки старанню князів Острозьких став місцем, звідки українські православні церкви могли отримувати своїх служителів, тобто тут митрополити Лука, Єремія і єпископ мукачівський Сергій висвячували духовенство. Слід акцентувати, що робили це вони задовго до висвячення православних ієрархів для Київської митрополії, здійсненого у 1620 р. єрусалимським патріархом Феофаном III у Києві.

Треба окремо відзначити роль князів Острозьких, у володіннях яких знаходили прихисток названі ієрархи, в тому числі мукачівський. Мова не тільки про те, що православних ієрархів збирав у себе Костянтин-Василь Острозький, який спершу був серед ініціаторів унійної справи, потім різко став її опонентом. Йдеться про ширший, досі недосліджений, тодішній зв'язок Закарпаття з рештою Русі через тих же Острозьких. Останні завдяки родичанню з іншими шляхетськими сім'ями мали маєтності й на історичному Закарпатті. Зокрема, син і спадкоємець Костянтина-Василя Острозького Януш у 1582 р. одружився з Сузанною Середі (можна зустріти і варіант перекладу: Зузанна Шередій) – онукою угорського гетьмана Каспера Середі. І, наприклад, у 1588 р. подружжя Януша і Сузанни подарувало своєму слугі Георгію Дверницькому ділянку землі в с. Нижній Свидник у теперішній Словаччині [ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 29]. Ще раніше, завдяки одруженню Костянтина-Василя Острозького з Софією Тарновською, князівська родина отримала володіння й на суміжному з Закарпаттям галицькому Підгір'ї, що входило до складу Перемиської єпархії [Тимошенко, 2009, с. 67]. Це ті ж околиці, де поряд мали маєтності Другети.

Звісно, що вплив дому і середовища Острозьких на Закарпатті не обмежувався виключно економічною сферою. Так, тільки Острозької Біблії 1581 р. на парафіях історичної Мукачівської єпархії, згідно з результатами візитації єпископа Мануїла (Михайла) Ольшавського 1750 – 1752 рр., було 12 примірників [Панькевич, 1970, с. 16]. За результатами пошукових робіт кінця 1970-х – 1980-х рр. у греко-католицьких парафіях історичної Мукачівської єпархії, що після переділу кордонів у ХХ ст. опинилися в північно-східній Угорщині, було виявлено ще два примірники Острозької Біблії [Ойтозі, 1992, с. 296]. Певною мірою очікуваним у

світлі сказаного є те, що Острозька Біблія вписана під №1 до каталогу книг Мукачівського василіянського монастиря – колишнього центру єпархії, в якому розміщувалася єпископська резиденція [ДАЗО, ф. 64, оп. 1, спр. 1665, арк. 2].

Запровадження у середині ХІХ ст. до наукового обігу інформації про присутність мукачівського єпископа на Волині однозначно стало важливим для подальших досліджень. Повідомлення про цей факт потім неодноразово передруковували інші автори, як то Платон Карашевич [Карашевич, 1855, с. 125–126], о. Аполлоній Сендульський [Сендульський, 1882, с. 1139], Микола Теодорович [Теодорович, 1889, с. 581] і архієпископ Афанасій Мартос [Мартос, 2003]. Тобто, інформацію про діяльність мукачівських єпископів у Київській митрополії годі назвати маловідомою. Втім, наприклад, автор «Нарису історії православної Церкви» Іван Власовський з невідомих причин проігнорував згадки про мукачівського владика у Степані, хоча згадав, що там були митрополити Лука і Єремія [Власовський, 1956, с. 31]. Ще більше питань постає до якості студій над історією Мукачівської єпархії, які цю інформацію досі взагалі не використовували з незнання або внаслідок ігнорування.

На жаль, не відомо, скільки часу Сергій перебував у Степанському монастирі того разу. Як відзначав Ігор Мицько, уже в 1610 р. він згаданий під перекинутим ім'ям «Георгій», як такий, що повертався до Мукачева з Речі Посполитої [Мицько, 1990, с. 111].

Наступний віднайдений сюжет, що стосується діяльності єпископа Сергія в Київській митрополії, пов'язаний з сучасною столицею Білорусі. У 1870 р. Мінські єпархіальні відомості опублікували текст пергаментного документа з архіву монастиря Богоявлення Господнього в Пінську – грамоти 1614 р. про заснування братства при православному чоловічому монастирі св. ап. Петра і Павла в Мінську. Як засвідчує це джерело, благословення новоствореному об'єднанню дали троє ієрархів, двоє з яких уже згадані в цій статті: *«Лука милостию Божию митрополит белградскій. Сергѣе Божию милостию епископъ мукачевъски и марморискій. Павелъ Бжїю млтию епископъ далматскій Сербкоскіе земли»* [Матеріали для історії православної Церкви въ Минской єпархїи, 1870, с. 588]. Так зафіксовані їх імена і титули на початку документа. Наприкінці ж владика підписані дещо інакше, а після них іде ім'я дерманського архимандрита:

«Смерени Лука митрополит белградскы подписахъ рукою своею.

Смѣрени Павелъ епископъ далматскій подписахъ выше писаное рукою своею.

Смеренїи Сергеи епископ микачоскїи и марморитски подписалъ руку вышеписаное.

Исаия Болобанъ арх[имандритъ] дермански внесши свою руку» [Там само, с. 592].

Ісаєа Балабан – небіж покійного вже тоді львівського єпископа Гедеона Балабана, який по смерті дядька невдало претендував на львівську катедру [Зубрицький, 2011, с. 110–112]. Дерманським

архимандритом він став завдяки князю Костянтину-Василію Острозькому.

Тобто, у випадку мінського братства мова, знову таки, заходить про діяльність кола церковних діячів, тісно пов'язаних з уже покійним київським воєводою Костянтином-Василем Острозьким, наймогутнішим руським магнатом свого часу і з 4 вересня 1597 р. одним з трьох церковних екзархів Константинопольського патріархату [про останне див.: Тимошенко, 2009, с. 64]. І до цього кола входив мукачівський єпископ Сергій. Безсумнівно, що факт цієї приналежності піднімає багато питань, серед яких важливе місце належить тому, як бачила себе в загальному культурному просторі Русі єдина в досліджувані (і набагато пізніші) часи інституційна спільнота-репрезентант угорської Русі – Мукачівська єпархія. Як відзначив, ведучи мову про Костянтина-Василя Острозького, Леонід Тимошенко, «З одного боку, в ранньомодерний час переважала регіональна чи соціально-елітарна (корпоративна) ідентичність. Але ж саме тоді князівські роди почали замислюватися над своїм походженням...» [Тимошенко, 2009, с. 61]. Тут слід продовжити, що віднайдення власної ідентичності зачіпало не лише вельмож – в поберестьєвській час Церква, у тому числі Мукачівська єпархія, була активно залучена до перебігу відповідних процесів. А позаяк князь Острозький, як екзарх, мав доволі широкі повноваження («...всюку власть даемо даже до устроєнія митрополита же и епископовъ» [Там само]), то очевидно, що він, відповідно до власного розуміння виконуючи ці повноваження, сформував гурт ієрархів, яких зустрічаємо у Степані за його життя і які продовжили діяти по його смерті.

З огляду на те, що у 1616 р. Сергій отримав уже згадану вище грамоту графа Форгача з дозволом вільно служити поміж своїх вірних [Лучкай, 2000, с. 245; ЦДІАЛ, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, арк. 70; Нодінка, 1911, с. 51–52], зрозумілим є його повернення на Закарпаття після подорожі до Мінська. Джерела із Закарпаття наступних років мовчать про подальшу долю ієрарха, але її прояснює черговий документ з Волині. Цим разом це статут монастиря Спаса (Преображення) в Дубні, складений у 1624 р. ігуменом Антонієм Рудницьким. Цей документ у 1880 р. опублікував Василь Переговський. Преамбула статуту надає надзвичайно багато інформації:

«Лѣта Господня 1624-го, мѣсяца марта. Изволеніемъ Бога Отца, поспѣшеніемъ Единороднаго Его Сына и совершеніемъ Св. Духа; его свѣтлостъ князь Александръ изъ Острога Заславскій, панъ воевода брацлавскій, усмотрѣвши въ монастырь Преображенія Господа Бога и Спаса нашего, Иисуса Христа, находящемся въ имѣніи его – городѣ Дубнѣ, житіе иноческое, самовольное, противное спасенію нашему, – посовѣтовавши съ превелебнымъ господиномъ, отцемъ Сергіемъ Тисмянскимъ, епископомъ Мукачевскимъ, въ то время прономіемъ епископіи Острожской и Дубенской, и прочими иноками того святаго монастыря, призвалъ меня, окаяннаго, скудоумнаго и неопытнаго монаха Антонія Рудницкаго и отдалъ

мнѣ вышепоименованный монастырь, для устроєнія въ немъ общаго житія, по преданіямъ святыхъ апостолъ и преподобныхъ отецъ, – и властію своею ктиторскою и по благословенію велебнаго отца епископа Сергія поставилъ меня игуменомъ» [Пероговскій, 1880].

Це джерело перечить думкам про смерть єпископа Сергія у 1623 р. Також зміст статуту дисонує з поширеними тезами про те, що після згасання роду Острозьких його наступники Заславські, як римо-католики, категорично не підтримували православні монаші обителі. Зокрема, такий закид щодо Степанського монастиря в бік Заславських робив Аполлоній Сендульський [Сендульський, 1882, с. 1140]. В наші дні це ж повторив автор з Дубна Іван Касянчук, причому у статті, присвяченій розгляду статуту Дубенського Спаського монастиря [Касянчук, 2012].

Отож, документ 1624 р. показує таке:

По-перше, римо-католик Олександр Заславський, який був зятем покійного вже князя Януша Острозького, радиться з православним єпископом Сергієм щодо вноормування чернечого життя. Тут відзначає, що тлумачення Сергія як ченця Дубенського монастиря в сучасних працях [Горін, 2010, с. 25] не виправдане, бо він тут виступає як єпископ. Також джерела, як побачимо далі, вказують інше місце перебування ієрарха у 1624 р.

По-друге, названий мукачівський єпископ, за свідченням статуту, у 1624 р. керував «Острозько-Дубенською» єпархією. Він робив це на особливих правах, бо *прономія* – це виняток з норм загальної дії через надання пільги [Волощенко-Віслобокова, 2013, с. 23].

Очевидно, що це призначення мала зробити вища церковна влада: Константинопольський, якийсь інший патріарх або його повноважний представник. Імовірно відповідь на питання, хто це зробив, вочевидь, містять «Распросныя рѣчи иноземцовъ и русскихъ, возвратившихся изъ плѣна, присланныхъ изъ разряда въ патріаршій дворцовый приказъ для допросовъ» за 11 вересня 1623 – 22 серпня 1624 рр. В цьому джерелі під 9 жовтня 1623 р. вписані свідчення вихідця з Києва «старця» Варсунофея, що «[...] отецъ у него духовный былъ въ міръ въ Литвѣ въ Погребищахъ, Троецкой игуменъ Семіонъ; и поставилъ де того отца духовного въ игумены Серпеской епископъ Сергій, а того епископа ставилъ въ епископство Феофанъ, патріархъ Ерусалимскій [...]» [Русская историческая библиотека, 1875, стб. 601]. Дійсно, ерусалимський патріарх Феофан III наприкінці 1610-х – у 1621 рр. перебував у Речі Посполитій та Московському царстві. Найвідоміший його акт – висвячення православних ієрархів для Київської митрополії у 1620 р. Природно, що це не єдине, що зробив патріарх на українських землях.

Втім, не слід виключати ще однієї можливості, а радше доповнення до цієї історії. Як відомо, православному ієрархії України і Білорусі до своєї смерті у 1618 р. неофіційно очолював «білгородський» митрополит Лука Сербин [Мицько, 1990, с. 46, 98]. І тимчасовим керівником єпархії на Волині

мукачівського єпископа міг призначити ще він, а вже потім, по смерті Луки, це призначення міг знову підтвердити патріарх Феофан III. В такому випадку присутність мукачівського єпископа на Волині і його активна діяльність знаходить логічне пояснення і вкладається в єдину систему діяльності всіх православних ієрархів на терені історичної Київської митрополії. Навіть згадка про Сергія, як «сербського», могла виникнути на основі того, що він дійсно, як було вказано, діяв спільно з Лукою Сербиним.

По-третє, на основі інформації статуту Дубненського монастиря і свідчення ченця Варсуновея, можна сказати, що Сергій був не номінальним чи титулярним керівником єпархії, а дійсним, бо новий ігумен дубненського монастиря Спаса приступає до свого служіння за його благословенням, і цей же ієрарх призначає ігумена монастиря Св. Трійці у Погребищах. Таким чином, у джерелах зафіксовані чергові унікальні свідчення тісного еkleзіального зв'язку Мукачівської єпархії з Київською митрополією. Це вже інша історія, що у 1625 чи 1626 р. Спаський монастир у Дубні перейшов до унії [Ваврик, 1979, с. 192].

Але й на сказаному не обмежується інформація, яку маємо про діяльність єпископа Сергія у 1624 р. В фондах РГАДА серед справ, що стосуються відвідин московського царя різними іноземцями, є свідчення про аудієнцію у тодішнього монарха Михайла Федоровича посланців мукачівського єпископа. Були це «макачевського єпископа черной поп Кирилла да черной дьяконъ Макарей», тобто ієромонах Кирило і чернець диякон Макарій [РГАДА, ф. 52, оп. 1, спр. 5, арк. 45]. Прибули вони «из имени князя Василия Острожского изъ Степанского монастыря ото владыки мараморского и мокачевского Сергия» [Ковальский, 1979, с. 38].

Кирило вперше побував у царя 6 жовтня. Цей візит він здійснив в один час з архимандритами та ігуменами із Сербії і Греції, а також одним «білим попом», тобто єпархіяльним священником, з Кіпру [РГАДА, ф. 52, оп. 1, спр. 5, арк. 1]. Знаємо, що Кирило прибув до царя з мощами, принесеними зі Святої Землі [Там само, арк. 5].

11 жовтня 1624 р. в Архангельському монастирі у Москві цар влаштував для прибулих гостей духовного стану прийняття у присутності патріарха Філарета – свого батька, якого у червні 1619 р. висвятив на патріарха також єрусалимський патріарх Феофан III. На бенкеті був уже не тільки Кирило, а й Макарій [Там само, арк. 18]. Відтак цар обдарував своїх гостей і 30 листопада видав наказ у прикордонний Путивль про їх відпущення [Там само, арк. 45].

Як бачимо з наведених документів, єпископ Сергій в 1624 р. жив у Степанському монастирі і провадив звідти масштабну діяльність. Позаяк висвячений патріархом Феофаном III луцький і острозький православний єпископ Ісакій Борискович перейняв обитель у Степані щойно в 1627 р., поставивши свій підпис під інвентарем її майна, то названий рік і буде приблизною верхньою межею перебування там владыки Сергія, згідно з

документами, що походять з Київської митрополії. Пізніших згадок про нього у цих джерелах віднайти поки не вдалося. Зрозуміло, що ієрарх вкотре вирушив до Мукачівської єпархії і далі – до Тісмані, адже в 1626 р. він був тісманським настоятелем.

На рівні усної історичної пам'яті свідченням про долю єпископа Сергія і його поїздки може слугувати народний переказ про гору «Сергій» в Перегінському сучасної Івано-Франківської області, зафіксований Михайлом Коссаком у середині XIX ст.: «Переданье говоритъ, же Перегинска гора Сергій взяла назву свою отъ якогось-то угорско-русского епископа, котрый уходячи сюда зъ Угорцини передъ повѣтрьемъ, ту умеръ» [Коссак, 1867, с. 161]. Дослідник припускав, що тим єпископом і мав бути Сергій, але сучасний стан дослідження теми не дозволяє ані спростувати, ані підтвердити цю думку. Якби це був дійсно він, то це означало б, що Сергій ще раз мав повертатися до Речі Посполитої.

Висновки. У 1905 р. Олексій Петров зафіксував думку, що більш пізніше, у порівнянні з іншими українськими землями, поширення унійної ідеї у Львівській і Перемиській єпархиях небезпідставно пов'язували з впливами Мукачівської єпархії [Петровъ, 1905, с. 196]. Діяльність мукачівського єпископа Сергія в Київській митрополії першої чверті XVII ст., досліджена в цій статті, наочно демонструє, що твердження про активне залучення Мукачівської єпархії в життя Київської митрополії навіть у ширшому масштабі, аніж двох названих єпархій, мають під собою поважні реальні підстави, хоча відповідні історичні процеси вивчені набагато менше, ніж, наприклад, роль унійної Київської митрополії у поширенні і зміцненні унійної ідеї на Закарпатті.

Проведене дослідження продемонструвало, що впливи Мукачівської єпархії на Київську митрополію, зокрема в поберестьейські часи, можна більш-менш повноцінно описати та проаналізувати, якщо до опрацювання залучати якомога ширший комплекс релевантних джерел, а не обмежуватися виключно документами із Закарпаття чи колишнього Угорського королівства.

Як показав здійснений аналіз, мукачівський єпископ Сергій, часто і на тривалі терміни переміщуючись між власною єпархією і Волинно та Білоруссю, став одним з церковних діячів, який чинив відчутний вплив на історію Київської митрополії і створював можливості для збереження тієї її частини, що не прийняла Берестейської унії, аж до акту встановлення православної ієрархії єрусалимським патріархом Феофаном III у 1620 р. Перебуваючи в маєтностях князів Острозьких і їх спадкоємців Заславських, мукачівський архиєрей користався в авторитетом представників цих родів і деякий час навіть керував православною (неунійною) частиною історичної Луцької і Острозької єпархії. Резиденцією його в цей період був Степанський монастир. На сучасному етапі дослідження неможливо вести мову про те, коли точно ієрарх остаточно покинув Волинь, хоча це мало статися в період між 1624, коли він згаданий ще у Степані, і 1626 р., коли його знову обрали ігуменом монастиря

в Тисмані. Існує велика ймовірність, що подальші пошуки у матеріалах з теренів історичної Київської митрополії можуть привести до нових знахідок, що

проллють додаткове світло на роль Мукачівської єпархії в житті Київської митрополії вказаного періоду.

Список використаних джерел

- Baran, A., 1960. *Metropolia Kioviensis et eparchia Mukačoviensis, Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 10, Romae: PP. Basiliani, 111 p.
- Basilovits, J., 1799. *Brevis notitia foundationis Theodori Koriathovits olim ducis de Munkacs, pro religiosis ruthenis ordinis sancti Basilii Magni, in monte Csernek ad Munkacs, anno MCCCLX. factae*, ч. 1–3, Cassovia: Typographia Ellingeriana, 104+208+140 p.
- Cziple, S., 1910. *A mártarosai püspökség kérdése. Doktori értekezés*, Budapest: Nagel István, 154+2 p.
- Hodinka, A., 1911. *A Munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára*, т. 1, Ungvár: Unio Könyvnyomda R. T., 668 p.
- Iorga, N., 1908. *Istoria Bisericii Românești*, т. 1, Vălenii-de-Munte: Neamul Romănesc, 431 p.
- Kempa, T., 2010. Konflikt między kanclerzem Janem Zamoyskim a książętami Ostrogskimi i jego wpływ na sytuację wewnętrzną i zewnętrzną Rzeczypospolitej w końcu XVI wieku, *Соціум. Альманах соціальної історії*, випуск 9, Київ: Інститут історії України НАН України, с. 67–96.
- Lacko, M., 1976. *The Union of Užhorod*, Cleveland – Rome: Slovak Institute, 190 p.
- Legrand, E., 1881. *Bibliothèque grecque vulgaire Tome deuxième*, vol. 2, Paris : Maisonneuve et Cie, CVII+399 p.
- Litteræ Societatis Iesu annorum duorum, 1613, et 1614, ad patres, et fratres eiusdem Societatis*, 1619, Lugduni: Claudium Gayne Typographum, 789 p.
- Pelesz, J., 1881. *Geschichte der Union der Ruthenischen Kirche mit Rom von den aeltesten zeiten bis auf die Gegenwart*, т. 2, Würzburg – Wien: Verlag von Leo Woerl, 1094 s.
- Ștefulescu, A., 1909. *Mănăstirea Tismana, Administrația Casei Bisericii*, Târgu-Jiu: Arte grafice Carol Göbl, 493 p.
- Tyszkowski, K., 1925. Stosunki ks. Konstantego Wasyla Ostrogskiego z Michałem, gospodarzem multanskim, *Księga pamiątkowa ku czci Oswalda Balzera*, т. 2, Lwów, с. 641–649.
- Александрович, В., 2006. Інвентар Степанського Михайлівського монастиря 1627 року, *Український археографічний щорічник*, випуск 10–11, Київ, с. 423–449.
- Ваврик, М., 1979. Нарис розвитку і стану Василянського Чина XVII–XX ст. Топографічно-статистична розвідка, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 40, Рим: Видавництво ОО Василян, 217 с.
- Власовський, І., 1956. *Нарис історії православної Церкви*, т. 2, Нью Йорк – Бавн Брук: Українська Православна Церква в 3. Д. А., 397 с.
- Волощенко-Віслобокова, О., 2013. Церковне законодавство: природа та особливості, *Часопис Київського університету права*, №4, с. 22–24.
- Горін, С., 2010. Мобільність ченців волинських монастирів у першій половині XVII сторіччя, *Соціум. Альманах соціальної історії*, №9, с. 20–36.
- Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), ф. 64, оп. 1, спр. 1665, 15 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 6, 3 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 29, 2 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 36, 1 арк.
- ДАЗО, ф. 151, оп. 25, спр. 37, 2 арк.
- Дулишковичь, І., 1877. *Историческія черты угро-русскихъ*, тетрадь III. Унгарь: Печатня Карла Іегера и Альберта Ю. Рейпайя, 234 с.
- Карашевичь, П., 1855. *Очеркъ исторіи православной Церкви на Волыни*, Санктпетербургъ: Типографія Королева и компанії, 156 с.
- Касянчук, І., 2012. Статут Дубенського Спасо-Преображенського монастиря 1624 року, *Острозький краєзнавчий збірник*, №5, с. 51–55.
- Ковальський, Н., 1979. *Источники по истории Украины XVI–XVII вв. в Литовской метрике и фондах приказов ЦГАДА*, Днепропетровск: Днепропетровский государственный университет, 72 с.
- Коссакъ, М., 1867. *Короткій поглядъ на монастыри и на монашество руске отъ заведеня на Руси въры Христовои ажъ по нынѣшное время*, Львовъ: Типографія Института Савропигіанского, 354 с.
- Лучкай, М., 2000. *Історія карпатських русинів*, т. 3, Ужгород: Закарпаття, 383 с.
- Максимовичь, М., 1850. О городе Степани, *Киевлянинъ*, книга 3, с. 45–50.
- Максимовичь, М., 1877. *Собрание сочинений*, т. 2, Киевъ: Типографія М. И. Фрица, 524 с.
- Мартос, А., 2003. *Беларусь в исторической, государственной и церковной жизни*. [Онлайн]. Доступно: pawet.net/library/history/bel_history/_rhist/0010/3/Часть_вторая.html (дата звернення: 26.10.2020).
- Матеріали для історії православної Церкви в Минской єпархії, 1870, *Минскія єпархіальныя вѣдомости*, №23, с. 587–592.
- Мищик, Ю., 2001. З епістолярної спадщини київського митрополита Йосифа (Рутського), *Ковчег: Науковий збірник з церковної історії*, число 3, Львів: Видавництво Українського католицького університету, с. 463–469.
- Мицько, І., 1990. *Острозька слов'яно-греко-латинська академія*, Київ: Наукова думка, 192 с.
- Мороз, В., 2019. Уніїні змагання в Мукачівській єпархії під впливом Київської митрополії часів Іпатія Потія та Йосифа Веляміна Рутського, *Науковий вісник Ужгородського університету, серія Історія*, №1 (40), с. 78–87.
- Ойтозі, Е., 1992. Доля українських стародруків у Східній та Північно-Східній Угорщині, *Український археографічний щорічник*, нова серія, випуск 1, Київ: Наукова думка, с. 295–297.
- Панькевич, І., 1970. Матеріали до історії мови південнокарпатських українців, *Науковий збірник Музею української культури в Свиднику*, випуск 4, книга 2, 222 с.
- Пекар, А., 1967. Нариси історії Церкви Закарпаття, т. 1, *Analecta OSBM*, серія 2, секція 1, т. 22, Рим: Видавництво ОО. Василян, 241 с.

- Пероговській, В., 1880. Бывшіе православные монастыри въ городѣ Дубнѣ Волынской губерніи, основанные князьями Острожскими, *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*: неофіціальна часть, №31, с. 1374–1390.
- Перфецький, Е., 1917. Угорська Русь-Україна в першій половині XVII-го століття, *Україна: науковий трьохмісячник українознавства*, №3–4, Київ, с. 19–42.
- Перфецький, Е., 1915. Религіозное движение въ XVI-мъ и началѣ XVII-го вѣка въ Угорской Руси, *Извѣстія Отдѣленія русскаго языка и словесности Императорской академіи наукъ*, т. 20, книга 1, Петроградъ: Императорская Академія Наукъ, с. 24–77.
- Петровъ, А., 1905. «Старая вѣра» и унія въ XVII – XVIII вв., *Новый сборникъ статей по славяновѣдѣнію составленный и изданный учениками В. И. Ламанскаго при участіи ихъ учениковъ по случаю 50-лѣтія его учено-литературной дѣятельности*, С.-Петербургъ: Без издательства, с. 185–257.
- Петрушевичъ, А., 1874. Сводная галицко-русская лѣтопись съ 1600 по 1700 годъ, *Литературный сборникъ издаваемый Галицко-русскою Матицею, 1872 и 1873*, Львовъ: Типографія Ставропігійского Института, 700 с.
- Правда про унію. Документи і матеріали*, 1981, Львів, 448 с.
- Пронин, В., 2009. *История Православной Церкви на Закарпатье*, Ужгород: Філокаліа, 527 с.
- Российский госсударственный архив древних актов, ф. 52, оп. 1, спр. 5, 52 арк.
- Русская историческая библиотека*, 1875, т. 2, Санктпетербургъ: Сенатская типографія, 1228 стб.
- Сендульскій, А., 1882. Мѣстечко Степанъ Ровенскаго уезда, *Волыньскія епархіальныя вѣдомости*: неофіціальна часть, №35, с. 1126–1142.
- Теодоровичъ, Н., 1889. *Историко-статистическое описаніе церквей и приходоѡвъ Волынской епархіи*, т. 2, Почаевъ: Типографія Почаево-Успенской Лавры, с. 435–1120.
- Тимошенко, Л., 2009. Виняткова роль князя В.-К. Острозького в православній Церкві (формування уявленъ, східна еклезіальна ідентичність та магнатська протекція в умовах рѣчпосполитського права патронату), *Дрогобицький краєзнавчий збірник*, випуск 13, Дрогобич: Коло, с. 53–77.
- Центральний державний історичний архів України у Києві, ф. 223, оп. 1, спр. 668, арк. 2–3зв.
- Центральний державний історичний архів України у Львові, ф. 684, оп. 1, спр. 1770, 124 арк.
- Шумило, С., 2016. *Старець Іоанн Вишенский: афонский подвижник и православный писатель-полемист*, Киев: Издательский отдел Украинской Православной Церкви, 208 с.

References

- Aleksandrovych, V., 2006. Inventar Stepansjkogho Mykhajlivsjkogho monastyrja 1627 roku [The inventory of st. Michael monastery in Stepan from 1627], *Ukrajinsjkyj arkeohrafichnyj shhorichnyk*, випуск 10–11, Kyjiv, s. 423–449. (in Ukrainian).
- Vavryk, M., 1979. Narys rozvytku i stanu Vasylijansjkogho Chyna XVII–XVIII st. Topografichno-statystychna rozvidka [The essay on development and condition of the Basilian Order in XVII – XVIII centuries. The topographical and statistical study], *Analecta OSBM*, serija 2, sekcija 1, t. 40, Rym: Vydavnytstvo OO Vasyliian, 217 s. (in Ukrainian).
- Vlasovsjkyj, I., 1956. *Narys istoriji pravoslavnoj Cerkvy* [The essay on the Orthodox Church's history], t. 2, Nju Jork – Bavna Bruk: Ukrainska Pravoslavna Tserkva v Z. D. A., 397 s. (in Ukrainian).
- Voloshhenko-Vislobokova, O., 2013. Cerkovne zakonodavstvo: pryroda ta osoblyvosti [The Church law: the nature and characteristics], *Chasopys Kyjivsjkogho universytetu prava*, №4, s. 22–24. (in Ukrainian).
- Ghorin, S., 2010. Mobiljnistj chenciv volynsjkykh monastyriv u pershij polovyni XVII storichchja [The monkhood's mobility in Volhynia monasteries in the first half of the XVII century], *Socium. Aljmanakh socialjnoji istoriji*, №9, s. 20–36. (in Ukrainian).
- Derzhavnyj arkhiv Zakarpatsjkoji oblasti [State Archives of the Transcarpathian region (SATR)], f. 64, op. 1, spr. 1665, 15 ark. (in Ukrainian).
- DAZO [SATR], f. 151, op. 25, spr. 6, 3 ark.
- DAZO [SATR], f. 151, op. 25, spr. 29, 2 ark.
- DAZO [SATR], f. 151, op. 25, spr. 36, 1 ark.
- DAZO [SATR], f. 151, op. 25, spr. 37, 2 ark.
- Dulishkovich", I., 1877. *Istoricheskija cherty ugro-russkih"* [The historical features of the Ugro-Russians], tetrad' III. Ungvar": Pechatnja Karla legera i Al'berta Ju. Rejpajja, 234 s. (in Russian).
- Karashevich", P., 1855. *Ocherk" istorii pravoslavnoj Cerkvi na Volyni* [The essay on the history of the Orthodox Church in Volhynia], Sanktpeterburg": Tipografija Koroleva i kompanii, 156 s. (in Russian).
- Kasjanjuk, I., 2012. Statut Dubensjkogho Spaso-Preobrazhensjkogho monastyrja 1624 roku [The statute of Dubno monastery in the name of Transfiguration of Jesus from 1624], *Ostrozjkyj krajeznavchij zbirnyk*, №5, s. 51–55. (in Ukrainian).
- Koval'skij, N., 1979. *Istochniki po istorii Ukrainy XVI – XVII vv. v Litovskoj metrike i fondah prikazov CGADA* [The sources on Ukraine's history of XVI – XVII centuries in the Lithuanian Metrica and the CGADA "prikaz's" funds], Dnepropetrovsk: Dnepropetrovskij gosudarstvennyj universitet, 72 s. (in Russian).
- Kossak, M., 1867. *Korotkij pohljad na monastyry y na monashestvo ruske vit zavedenja na Rusy viry Khrystovoy azh po nynishnoe vremja* [The short view on the Ruthenian monasteries and monkhood from times of Christianization to our days], Ljviv: Typohrafiia Ynystytuta Stavropyhianskoho, 354 s. (in Ukrainian).
- Luchkaj, M., 2000. *Istorija karpatsjkykh rusyniv* [The history of the Carpathian Ruthenians], t. 3, Uzhghorod: Zakarpattia, 383 s. (in Ukrainian).
- Maksimovich", M., 1850. O gorode Stepani [About the town Stepan], *Kievljanin"*, kniga 3, s. 45–50. (in Russian).
- Maksimovich", M., 1877. *Sobranie sochinenij* [The collected papers], t. 2, Kiev": Tipografija M. I. Frica, 524 s. (in Russian).
- Martos, A., 2003. *Belarus' v istoricheskoi, gosudarstvennoj i cerkovnoj zhizni* [Belarus in historical, state and Church life]. (pawet.net/library/history/bel_history/_rhist/0010/3/Chast'_vtoraja.html). (in Russian).
- Materialy dlja istorii pravoslavnoj Cerkvi v" Minskoj eparhii [The matherials for the Orthodox Church's history in the Minsk eparchy], 1870, *Minskija eparhial'nyja vedomosti*, №23, s. 587–592. (in Russian).
- Муцьк, Ю., 2001. Z epistoljarnoji spadshhyny kyjivsjkogho mytropoljyta Josyfa (Rutsjkogho) [Out of the epistolary heritage of the Metropolitan Josyf Veliamyn (Rutsky)], *Kovchegh: Naukovyj zbirnyk z cerkovnoji istoriji*, chyslo 3, Ljviv: Vydavnytstvo Ukrainskoho katolytskoho universytetu, s. 463–469. (in Ukrainian).

- Mytsko, I., 1990, *Ostrozka sloviano-hreko-latynska akademiia* [The Ostrog Slavo-Graeco-Latin Academy], Kyiv: Naukova dumka, 192 s. (in Ukrainian).
- Moroz, V., 2019, Unijni zmagannja v Mukachivskij jeparkhiji pid vplyvom Kyjivskoj mytropoliji chasiv Ipatija Potija ta Josyfa Veljamyna Rutsjkogho [Influence of the Kyiv Metropolitanate on the attempts at Church union in the eparchy of Mukachevo in the times of the Hypatius Pocij and Josef Veliamyn Rutsky], *Naukovyj visnyk Uzhghorodskogho universytetu, serija Istorija*, №1 (40), s. 78–87. (in Ukrainian).
- Ojtozi, E., 1992, Dolja ukrajinsjkykh starodrukiv u Skhidnij ta Pivnichno-Skhidnij Ughorshhyni [The fate of the Ukrainian manuscript books in Eastern and North-Eastern Hungary], *Ukrajinsjkyj arkhheografichnyj shhorichnyk*, випуск 1, Kyjiv: Naukova dumka, s. 295–297. (in Ukrainian).
- Panjkevych, I., 1970, Materialy do istoriji movy pivdenokarpatsjkykh ukrajinciv [The materials for the history of the language of the Southern Carpathian Ukrainians], *Naukovyj zbirnyk Muzeju ukrajinskoji kultury v Svydnyku*, випуск 4, knyha 2, 222 s. (in Ukrainian).
- Pekar, A., 1967, Narysy istoriji Cerkvy Zakarpattja [The delineations of the Church history of Zakarpattia], t. 1, *Analecta OSBM*, serija 2, sekcija 1, t. 22, Rym: Vydavnytstvo OO. Vasylilian, 241 s. (in Ukrainian).
- Perogovskij, V., 1880, Byvshie pravoslavnye monastiri v gorodie Dubnie Volynskoj gubernii, osnovannye knjaz'jami Ostrozskimi [The historic Orthodox monasteries in town Dubno of Volhynian gubernia, which had been found by the princes Ostrogski], *Volynskija eparhial'nyja vedomosti: neoficial'naja chast'*, №31, s. 1374–1390. (in Russian).
- Perfecjkij, E., 1917, Ughorsjka Rusj-Ukrajina v pershij polovyni XVII-gho stoljittja [Hungarian Rus'-Ukraine in the first half of the XVII century], *Ukrajina: naukovyj trjokhmisjachnyk ukrajinoznavstva*, №3–4, Kyjiv, s. 19–42. (in Ukrainian).
- Perfecjkij, E., 1915, Religioznoe dvizhenie v "XVI-m" i nachalie XVII-go vieka v Ugorskoj Rusi [The Religious movement in XVI – early XVII centuries in Hungarian Rus'], *Izviestija Otdielenija russkago jazyka i slovesnosti Imperatorskoj akademii nauk*, t. 20, kniga 1, Petrograd": Imperatorskaja Akademiya Nauk", s. 24–77. (in Russian).
- Petrov, A., 1905, «Staraja viera» i unija v XVII – XVIII vv. [The "old faith" and the union in XVII – XVIII centuries], *Novyj sbornik" statej po slavjanovr'dieniju sostavlennyj i izdannij uchenikami V. I. Lamanskago pri uchastii ih" uchenikov" po sluchaju 50-letija ego ucheno-literaturnoj diejatel'nosti, S.-Peterburg"*: Bez izdatel'stva, s. 185–257. (in Russian).
- Petrushevich, A., 1874, Svodnaja galicko-russkaja lietopis' s 1600 po 1700 god" [The collected Galician-Ruthenian chronicle of 1600 – 1700], *Literaturnyj sbornik" izdavaemyj Galichko-russkoju Maticeju, 1872 i 1873, L'vov"*: Tipografija Stavropigijskogo Instituta, 700 s. (in Russian).
- Pravda pro uniu. Dokumenty i materialy*, 1981, Lviv, 448 s.
- Pronin, V., 2009, *Istorija Pravoslavnoj Cerkvi na Zakarpat'e* [The history of the Orthodox Church in Zakarpattia], Uzhgorod: Φυλοκαλα, 527 s. (in Russian).
- Rossijskij gossudarstvennyj arhiv drevnih aktov [The Russian state archive of ancient acts], f. 52, op. 1, spr. 5, 52 ark. (in Church Slavonic).
- Russkaja istoricheskaja biblioteka* [The Russian historical library], 1875, t. 2, Sanktpeterburg": Senatskaja tipografija, 1228 stb. (in Russian).
- Sendul'skij, A., 1882, Miestechko Stepan' Rovenskago uezda [The town Stepan in the Rivne district], *Volynskija eparhial'nyja vedomosti: neoficial'naja chast'*, №35, s. 1126–1142. (in Russian).
- Teodorovich, N., 1889, *Istoriko-statisticheskoe opisanie cerkvej i prihodov" Volynskoj eparhii* [The historic and statistic description of churches and parishes in Volhynian Eparchy], t. 2, Pochaev": Tipografija Pochaevo-Uspenskoj Lavry, s. 435–1120. (in Russian).
- Tymoshenko, L., 2009, Vyniatkova rol kniazia V.-K. Ostrozkoho v pravoslavnii tserkvi (formuvannia uiaвлен, skhidna eklezialna identychnist ta mahnatska protektsiia v umovakh richpospolytskoho prava patronatu) [The exclusive role of the prince V.–K. Ostrogskiy in the Orthodox Church (the formation of ideas, the eastern ecclesiastical identity, and the magnate patronage by the right of patronage in the Polish–Lithuanian Commonwealth)], *Drohobyskyi kraieznavchyi zbirnyk*, випуск 13, Drohobych: Kolo, s. 53–77. (in Ukrainian).
- Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy u Kyjevi [The Central State Historical Archives of Ukraine in Kyiv], f. 223, op. 1, spr. 668, ark. 2–3zv. (in Ukrainian).
- Centralnyj derzhavnyj istorychnyj arkhiv Ukrainy u Ljvovi [The Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv], f. 684, op. 1, spr. 1770, 124 ark. (in Ukrainian).
- Shumilo, S., 2016, *Starec Ioann Vishenskij: afonskij podvizhnik i pravoslavnyj pisatel'-polemist* [The starets Ivan Vysheňskij: the monk in Athos and the Orthodox writer–polemicist], Kiev: Izdatel'skij otdel Ukrainskoj Pravoslavnoj Cerkvi, 208 s. (in Russian).

SUMMARY

THE BISHOP OF MUKACHEVO SERGIUS IN ESTATES OF OSTROGSKI AND ZASŁAWSKI FAMILIES, AND HIS UNKNOWN MISSION IN THE KYIVAN METROPOLITANATE DURING THE FIRST QUARTER OF XVII CENTURY

Volodymyr Moroz

Candidate of History, Research fellow at the Institute of Church History
Ukrainian Catholic University, Lviv

The article represents an investigation of the Mukachevo bishop Sergius's mission in Kyivan Metropolitanate during the first quarter of the XVII century. The author analyzed pieces of information from proper Belarussian, Hungarian, Romanian, Russian and Ukrainian sources and ascertained that the bishop was exactly in Volhynia and Belarus in periods while there were no fixed mentions of him in documents from the Mukachevo eparchy and historic Hungarian kingdom. Volodymyr Moroz explored this hierarch became an outstanding participant of the Orthodox

circle that did not accept the Union of Brest's 1596 decisions. He argues Sergius had his residence in St. Michael monastery in Volhynian town Stepanj, Ukraine. From there, this bishop, in common with other hierarchs, managed the Orthodox part of the Kyivan Metropolitanate. The paper shows that Sergius had significant support from the powerful Ostrogski and Zaslowski families. Furthermore, he was not only one the Orthodox magnate Konstanty-Wasyl Ostrogski who helped the bishop but also those of Ostrogski's and Zaslowski's who already were Roman-Catholics. As the researcher founded, Sergius even ruled the Orthodox part of the historic Lutsk and Ostrog Eparchy. Moreover, that was the patriarch Theophanes III of Jerusalem, who appointed him to this position. With peculiar care, the author describes the content of the bishop's work in the Kyivan Metropolitanate, like the appointing hegumens to monasteries and affirmation constitutions for a Church brotherhood. On the other hand, Volodymyr Moroz concerns the backward influence of Sergius's mission in the Kyivan Metropolitanate on the Mukachevo Eparchy. Thus, historian declares that he was the Sergius, owing to whom the Ostrog printing center's books could penetrate to the Zakarpattia. At all, the scholar examined information about the bishop's envoys to the Moscow tsar in 1624. Henceforth, the paper significantly eliminates a lack of information about the bishop Sergius, about relations between the Kyivan Metropolitanate and Mukachevo Eparchy, and the administration of the Orthodox part of the Kyivan Metropolitanate in the first quarter of the XVII century.

Keywords: Kyivan Metropolitanate, Mukachevo Eparchy, Orthodox Church, Union of Brest, Mukachevo Bishop Sergius, Ostrogski family, Zaslowski family, Zakarpattia, Volhynia.